

Linda Lauze

KĀ VIENS OTRU UZRUNĀJAM

Vērojumi un secinājumi, kas tiks minēti šajā rakstā par to, kā viens otru uzrunājam, ir radušies vairāku gadu garumā. To pamatā ir divi sociolingvistiski pētījumi. Vispirms dati par uzrunas lietojumu tika iegūti 1999. un 2000. gadā Kurzemes reģionā, aptaujājot 200 respondentu (100 sieviešu un 100 vīriešu) piecās vecuma grupās – no 15 līdz 65 un vairāk gadu. 2001. gadā sadarbībā ar Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētnieci Vinetu Ernstsoni tika veikta otra aptauja “Jauniešu lingvistiskā kompetence un attieksme pret valodas lietojumu un normu”, noskaidrojot 180 jauniešu viedokli par dažādiem jautājumiem, kas ir saistīti ar valodu, to skaitā arī par uzrunas lietojumu. Otrajā gadījumā anketēšana notika Rīgā, Liepājā un Jelgavā, katrā pilsētā aptaujājot 60 jauniešu (30 sieviešu un 30 vīriešu). Šajā rakstā galveno uzmanību pievēršīsim Liepājā iegūtajām ziņām, tomēr dažos gadījumos salīdzināsim jaunākās paaudzes liepājnieku uzskatus ar tāda paša vecuma rīdzinieku un jelgavnieku viedokli. Jānorāda, ka netiks analizētas tās uzrunas formas, ko lieto bērni. Par jauniešiem tika uzskatītas personas no 15 līdz 30 gadu vecumam. Abos pētījumos papildus izmantota intervēšana un tiešo novērojumu metode. Bez tam ar autoru laipnu atļauju ir analizēti vairāk nekā 200 domrakstu, ko no 2000. līdz 2003. gadam ir rakstījuši Liepājas Pedagoģijas akadēmijas dažādu specialitāšu studenti par tematu “Vietniekvārdi *tu* un *jūs* manā vērtējumā” vai “Uzrunas formas manā izpratnē”. Par uzrunas lietojumu ir izstrādāti vairāki kursa darbi.

Jēdziens *uzruna* šajā pētījumā tiek lietots plašā izpratnē, aptverot ne tikai lietvārdu vokatīvā, bet arī vietniekvārdus *tu*, *jūs* un vārdu savienojumus, ko izmanto uzrunāšanai.

Uzturoties sabiedrībā, cilvēki galvenokārt izmanto valodu, lai sazinātos. Uzrunai saziņā ir īpašs uzdevums – veidot tiešu kontaktu ar teksta adresātu. Papildus uzruna var īstenot emocionāli ekspresīvo funkciju, ja tā ietver runātāja attieksmi pret uzrunāto personu.

Katru dienu mēs viens otru uzrunājam ciešā saistībā ar cilvēka dzimumu, vecumu, sociālo statusu, radniecības saitēm, savstarpējām attiecībām un runas situācijas oficiāluma pakāpi. Lai noteiktu, cik lielā mērā kāda sazināšanās situācija ir oficiāla jeb formāla vai neoficiāla jeb neformāla, Latvijas Universitātes profesors Jānis Valdmanis piedāvā vismaz četras gradācijas:

oficiāls → samērā oficiāls → neoficiāls → samērā neoficiāls.
 “Atšķirības valodas lietojumā ir atkarīgas

- (1) no sazināšanās situācijas (vietas un laika), t.i., valoda tiek lietota krogā vai baznīcā, ceļā uz tiesu vai tiesas sēdes laikā utt. u.tml.
 (2) no attiecībām starp sazināšanās procesa dalībniekiem.”
 (Plašāk par šo attiecību niansēm sk. Valdmanis 1999, 182.)

Iedomāsimies, kā tiktu uzrunāti, pirmkārt, Guntars Zariņš un, otrkārt, Līga Liepiņa, vidējās paaudzes pārstāvji, izmantojot viņu vārdu un uzvārdu. Piemērus minēsim šādā secībā: sākot ar oficiālu un beidzot ar neoficiālu uzrunas veidu.

1) *Zariņa kungs!* → *Guntar Zariņ!* → *Guntara kungs!* → *Zariņ!* → *Guntar!* → *Guntariņ!*

2) *Liepiņas kundze!* / *Liepiņa kundze!* → *Līga Liepiņa!* → *Līgas kundze* → *Liepiņa!* → *Līga!* → *Līgiņ!*

Abās uzrunas veidu līknēs ietvertajiem pamazināmajiem vārdiem ir iespējami varianti, ko izmanto tuvinieku un draugu lokā. Klāvs Siliņš “Latviešu personvārdu vārdnīcā” ir nosaucis vēl šādus deminutīvus: *Gunča*, *Gunītis* (Siliņš 1990, 144); *Līgais*, *Līgītis*, *Līgucis*, *Līgucītis*, *Līgumiķis* (Siliņš 1990, 215). Tiešie novērojumi liecina, ka neformālai Guntara uzrunāšanai lieto arī deminutīvu formas *Gunci!* *Guncīt!* *Gunčiņ!* *Guntiņ!* Ja personvārds ir pirmās vai ceturtais deklinācijas lietvārds, Kurzemē paralēli literārās valodas vokatīva formai izmanto uzrunas variantu ar –u, piemēram, *Guntaru!* *Mārtiņu!* *Līgu!* *Mariku!* Šāds vokatīva formu paralēlisms ir vērojams arī tad, ja lietvārds nav personvārds:

mamma! / *mammu!* *opap!* / *opapu!*

Analizēdams substantīva formu, kas vienskaitļa vokatīvā beidzas ar –u, Jānis Endzelīns ir saskatījis saistību ar izsaukuma akuzatīvu (sk. Endzelīns 1951, 399–400), ko var ilustrēt ar pazīstamo tautasdziesmas rindiņu *Ai, jel manu vieglu prātu*.

Abas uzrunas veidu līknes sākas ar vārdu savienojumu, kur vokatīva formā ir lietvārdi *kungs* un *kundze*. Mūsdienās apzīmējumi *kungs* un *kundze* kopā ar uzvārdu vai amata nosaukumu, vai vārdu pielikuma ģenitīvā ir kļuvuši par izplatītu uzrunas veidu oficiālās un samērā oficiālās runas situācijās. Kaut arī padomju laikā sociālpolitisko apstākļu ietekmē par oficiālu uzrunas variantu kļuva lietvārds *biedrs* / *biedre[ne]* vokatīvā, ir papildījies pētnieka Jāņa Sīļa paredzējums, izteikts 1988.gadā: “Forma “kungs, kundze” pēc zināmas psiholoģiskas barjeras pārvarēšanas atkal varēs kļūt par latviešu uzrunas tradicionālo formu.” (Sīlis 1988, 216) Līdzīgas pārmaiņas uzrunas lietojumā pēc neatkarības atjaunošanas ir noritējušas arī Lietuvā (sk. Kvašīte, Čepaitiene, Župerka 2003, 111).

Mazliet atskatīsimies vēsturē, kā ir veidojies vārdu savienojums ar apzīmējumu *kungs*. Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs par to raksta “Latviešu gramatikā” (citēts 1923. gada izdevums): “Latvieši senāk, nezinādami muižnieku vārdus, nosauca viņus pēc muižām.. *Nurmuižas kungs*, *Vandzenes kungs*. Bet kad latvieši iepazīnās ar pavārdiem, tad viņi,

pēc ierastiem paraugiem rīkojoties, neviļot tos nostādīja aprastajā vārdu kārtā: *Firksa kungs* (tāpat kā *Nurmuižas kungs*), *Krastiņa kungs*, tālāki arī: *mācītāja, daktera kungs* [izcēlums mans – L.L.].” (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 115) Varam pievienoties valodnieces Dzintras Paegles secinājumam: “Tātad uzrunu *kungs* vispirms attiecināja tikai uz skolotiem latviešiem. Vēlāk tās lietojuma paplašinājums kļuva par pagodinājuma nosaukumu, uzrunājot vīrieti – gan gados vecāku, gan jaunu.” (Paegle, Kušķis 1994, 71)

Jāpiebilst, ka, vēršoties pie jauna, neprecēta vīrieša, izmanto lietvārdus *jaunkungs / jaunskungs*, bet – *jaunkundze*, griežoties pie jaunas, neprecētas sievietes. Cik gadu ir tā vecuma robeža, līdz kurai neprecētu cilvēku uzskatīt par jaunu? Kā rīkoties, ja runātājs nezina, kāds ir sarunas partnera ģimenes stāvoklis, un nevēlas pārliecināties, vai viņam ir laulības gredzens pirkstā? Grāmatas “Latviešu valoda lietišķajos rakstos” autore Valentīna Skujiņa, analizējot uzrunas formas oficiālos dokumentos, piedāvā iespējamo robežšķirtni aptuveni līdz 30–35 gadu vecumam – attiecināmu gan tikai uz apzīmējuma *jaunkundze* lietojumu – un tālāk norāda: “Tomēr arī neprecētai sievietei, kas ir jaunāka par 30 gadiem, neklātos apvainoties, ja oficiālā dokumentā viņa tiktu dēvēta par kundzi. Vīrieši oficiālos dokumentos par kungiem tiek dēvēti jau kopš brīža, kad viņi ir sasnieguši pilngadību un uzsākuši patstāvīga darba gaitas.” (Skujiņa 1999, 51) Kā zināms, Jānis Endzelīns ir ieteicis vecākas neprecētas sievietes uzrunāšanai lietot darinājumu *kundzene*, taču tas nav guvis atbalstu tautā. Novērojumi valodas praksē rāda, ka oficiālās situācijās jaunus cilvēkus, kas ir ieguvuši noteiktu sociālu stāvokli sabiedrībā, tāpat kā vidējās un vecākās paaudzes pārstāvjus, var uzrunāt, izmantojot vārdus *kungs* un *kundze*, kaut arī viņi nav precējušies. Jāievēro, ka valodas lietojumā, protams, pastāv individuāli gadījumi – ja kāda neprecēta sieviete vēlas vai pat aizrāda, lai sarunas partneris viņu sauc par jaunkundzi, vajadzētu ņemt vērā viņas vēlēšanos.

Atgriežoties pie piemēra, kas atspoguļo, kā tiktu uzrunāta Līga Liepiņa, jānorāda, ka iedomātā vidējās paaudzes pārstāve ir precējusies (salīdziniet ar pirmo uzrunas gadījumu virkni, ko neietekmē Guntara Zariņa ģimenes stāvoklis). Tāpēc, izmantojot viņas ģimenes uzvārdu, par uzrunas formām ir iespējams izmantot divējādus vārdu savienojumus – gan *Liepiņas kundze!*, gan *Liepiņa kundze!* Otrajā piemērā pielikuma ģenitīva forma ir veidota no vīra uzvārda un tādējādi ir uzsvērts vīrieša sociālais stāvoklis sabiedrībā. Lai minētās sievietes uzrunāšanai varētu izvēlēties variantu *Liepiņa kundze!*, sarunas partnerim ir jāzina, kas ir viņas vīrs. Šķiet, ka mūsdienu valodas lietotājiem, to vidū žurnālistiem, šāds uzrunas veids liekas pieņemams, vēršoties pie sabiedrībā pazīstamu vīriešu dzīvesbiedrēm, kas pašas nestrādā algotu darbu. Citos gadījumos ir piemērotāks un populārāks vārdu savienojums *Liepiņas kundze!*

No valodas kultūras viedokļa ir nepieciešams atgādināt, ka nav ieteicams veidot uzrunu, mainot locījumu un vārdu secību, tas ir, lietojot apzīmējumu *kungs / kundze* nominatīvā un novietojot to personvārda priekšā. Sociolingviste Dace Strelēvica norāda, ka Jānis Endzelīns "nenoliedz konstrukciju "kungs + uzvārds nominatīvā" kā latviešu valodā pilnīgi neiespējamu, taču uzskata to par nevajadzīgu" (Strelēvica 2003, 49). Valentīna Skujiņa uzsver, ka šāda uzruna neatbilst latviešu valodas tradīcijām un dabai (Skujiņa 1993, 14). Tā kā sociolingvistus interesē ne tikai literārās, bet visas valodas parādības, ko ietekmē valodas lietojums sabiedrībā, Dace Strelēvica ir izvirzījusi hipotētiskus jautājumus, uz kuriem būtu jāmeklē atbildes turpmākajos pētījumos: kad cilvēkiem "radās vēlme aizstāt konstrukciju *Kalniņa kungs* ar *kungs Kalniņš*..? Vai viņi to vēlējās jau neatkarības sākumā kā ērtu analogu ierastajai uzrunas formai *biedrs Kalniņš*? Vai arī, kad valstiskā neatkarība un uzrunas forma *Kalniņa kungs* kādu laiku jau ir pastāvējusi, forma *kungs Kalniņš* pretstatā tai liekas eksotiskāka un "stilīgāka"?" (Strelēvica 2003, 53)

Domājot par valodas kultūru, vēl vajadzētu pievērst uzmanību sintaktiskajam saistījumam tajos gadījumos, kad uzrunas konstrukcijā ietilpst gan personas vārds, gan uzvārds, gan tituls *kungs / kundze*. Oficiālos pasākumos raksta autore ir dzirdējusi šādus piemērus (jāpiebilst, ka šajā pētījumā minētie personvārdi ir mainīti): *Andra Kārklīņa kungs! Aijas Priedes kundze!* Šāds sintaktiskais saistījums nav vēlams, tāpēc jānorāda, ka personas vārds un apzīmējums *kungs / kundze* ir jālieto vienā un tajā pašā locījumā, proti, šajā gadījumā vokatīvā, un tikai uzvārds ir pielikuma ģenitīvā (par to arī sk. Skujiņa 1993, 14).

Valodas kultūra ir cieši saistīta ar valodas etiķeti. Ja runas situācijas oficiālums nosaka atbilstošu uzvedību, apģērba stilu, uzrunas formu izvēli, kas izsaka cieņu un pagodinājumu, tad attiecīgu lingvistisko kontekstu nodrošina literārā valoda. Diez vai būtu piemērots sarunvalodas lietojums, kas oficiālā situācijā radītu familiaritātes nokrāsu. Salīdzināsim dažus piemērus, kas pierakstīti Valsts prezidentes, pilsētas domes un mācību iestāžu pārstāvju tikšanās laikā Liepājas Pedagoģijas akadēmijā 2003. gadā, kuras nobeigumā bija iespējams prezidentei uzdot jautājumus.

Valsts prezidente: – *Augsti godātā rektore kundze, augsti godātais Liepājas mēra kungs, pasniedzēji, cienītās dāmas un godātie kungi!*

Pasniedzēja: – *Prezidentes kundze, mēs patiesi esam gatavi iekļauties Eiropas izglītības telpā.*

Valsts prezidente pateicas par jautājumu: – *Paldies, profesora kungs!*

Tikšanās vadītāja aicina studentus uzdot jautājumus: – *Tajā flangā, studenti cienījamie, lieciet Andri pie darba!*

Tikai pirmie trīs piemēri uzskatāmi par oficiālajai situācijai atbilstošiem. Vēl piebilstams, ka oficiālos publiskos pasākumos vajadzētu izvairīties no tādām uzrunas formām kā personas vārds vai tā deminutīvs vokatīvā, kas

liecina par tuvām cilvēku savstarpējām attiecībām. Minēsim divus piemērus, kas fiksēti satversmes sapulces laikā Liepājas Pedagoģijas akadēmijā 2003. gadā. Otrajā gadījumā rosinājuma teikumā vērojamas sarunvalodiskuma iezīmes, no kurām oficiālā situācijā vajadzētu izvairīties.

Pasniedzēja: – *Cienījamie satversmes sapulces locekļi!*

Pasniedzēja: – *Pagaidi, pagaidi, Jurgi, sēdi mierīgi, izpildi savu pienākumu!*

Apzinoties, ka etiķete ietekmē valodas līdzekļu izvēli, mēs saskaramies ar jautājumu, kuru otrās personas vietniekvārdu – *tu* vai *jūs* – vajadzētu izvēlēties, uzrunājot vienu personu. Kā vērsties pie bijušā klasesbiedra oficiālā situācijā? Savus bijušos klasesbiedrus mēs uzrunājam ar vietniekvārdu *tu*, kaut arī neesam redzējušies gadiem ilgi.

Piemēram minēsim dialogu, kas notiek uz ielas 2001. gadā starp bijušajiem klasesbiedriem, kas nav tikušies septiņus gadus.

Uģis (25–34): – *Sveika!*

Liene (25–34): – *Sveiks! Es skatos – tu tas esi vai neesi?!*

Uģis (25–34): – *Esmu, esmu.*

Sirka Lasila “Jaunajā Zelta uzvedības grāmatā” raksta, ka ar skolasbiedriem un bērnības draugiem paliek uz “*tu*” līdz pat vecumam, “tomēr jāatceras: ja skolasbiedrs laika gaitā kļuvis par ministru vai republikas prezidentu, tad sabiedrībā viņš jāuzrunā ar “*jūs*””. (Lasila 1994, 51). Grāmatas autores norādījums attiecas uz oficiālām situācijām. Pētījuma intervijās 2003. gadā ir konstatēti pretēji viedokļi par etiķetes prasībām attiecībā uz tādu cilvēku uzrunāšanu, kuriem ikdienā saka *tu* (interviju teksti nav rediģēti).

Vīrietis (50–64), pilsētas domes darbinieks: – *Ja cilvēki blakus, es saglabāju hierarhiju, Es nosaucu amatu – mērs teica. Ja etiķete to prasa, noteikti “jūs”.*

Sieviete (35–49), pedagoģe: – *Lūsi es nekad neuzrunātu ar “jūs”.*

Intervētāja: – *Kāpēc?*

Sieviete (35–49), pedagoģe: – *Es pārāk labi atceros, kā viņš vidējā rindā pēdējā solā uzvedās.*

Viens no pētījuma uzdevumiem bija noskaidrot, cik stabilas ir personas vietniekvārda *jūs* pozīcijas mūsdienu latviešu valodā, vērsoties pie vienas personas. Demokratizācijas tendences Latvijā rosina nojaukt komunikatīvās barjeras un plašāk lietot neformālo pronomenu *tu*. Analizējot uzrunas formas dažādu kultūru kontekstā, Vineta Ernstsone ir atzinusi, ka “ne tikai dažādu valodu klātbūtne ietekmē latviešu valodas leksisko sistēmu, tā pakļauta arī dažādu sabiedrisko procesu, pat vērtību un sabiedrisko iekārtu maiņas procesiem, kā rezultātā oficiālā saziņā reti sastopama uzruna *biedri N., biedrene N., pilsoni N., pilsonē N.*” (Ernstsone 2002, 19). Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentiem tika uzdots provokatīvs jautājums: vai *jūs* būtu gatavi kādu rītu pamosties un laikrakstu

pirmajās lappusēs ieraudzīt lielu virsrakstu “Mēs atsakāmies no formālā vietniekvārda *jūs*!” Studentu domrakstos dominē viedoklis, ka ir nepieciešams latviešu valodā saglabāt iespēju izvēlēties, vai, griežoties pie viena cilvēka, izmantot vietniekvārdu *tu* vai *jūs*. Ilustrācijai minēsim dažus citātus.

Studente (19–24) raksta: – *Kas gan ar mums notiktu, ja mūsu zemītē tiktu pieņemts likums – sākot no rītdienas, visus cilvēkus, neatkarīgi no viņu vecuma, ieņemamā amata, dzimuma, reliģiskās pārliecības, uzrunāt tikai uz “Tu”? “Jūs” uzrunas formu lietot kategoriski aizliegts! Manuprāt, šādā situācijā sāktos haoss. Daži cilvēki kristu izmisumā, daži šādu likumu pieņemtu ar vislielāko prieku un atsaucību, dažiem tas liktos nepieņemams un cieņu aizskarošs.*

Studente (19–24) uzskata vietniekvārdu *jūs* “*par pieklājīgu uzrunu, ko pelnījuši gados par mums vecāki cilvēki, slavenības un cilvēki, kas mums liekas godājami kādu nopelnu vai sava sabiedriskā stāvokļa dēļ. Pieklājības normas prasa, lai šādi uzrunājam mums nepazīstamus vai mazpazīstamus cilvēkus.. tas ir pilnīgi pašsaprotami, un tā tam arī ir jābūt*”.

Studente (19–24) atzīst, ka vietniekvārdu *jūs* “*vajag saglabāt, jo man, piemēram, nebūtu patīkami, ja pilnīgi svešs cilvēks man uz ielas pienāktu klāt un pēkšņi teiktu: “Tu”. Es uzskatu, ka tas tomēr ir pieklājīgi uzrunāt ar “Jūs”, jo tādējādi es varu izrādīt cieņu pret cilvēku; ne tikai pret gados vecāku, bet arī pret nepazīstamu*”.

Abās sociolingvistiskajās aptaujās, par kurām ir minēts raksta sākumā, respondentiem tika vaicāts, vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu. Anketā tika piedāvāti trīs atbilžu varianti: *jā, nē, nezinu*. Kopumā vērtējot to atbilžu rezultātus, ko snieguši Kurzemes iedzīvotāji vecumā no 15 līdz 65 un vairāk gadu, var secināt, ka 85,5 % respondentu nevēlas atteikties no vietniekvārda *jūs* (sk. 1.tabulu). Visās vecuma grupās ne mazāk kā 75 % kurzemnieku ir devuši negatīvu atbildi, tomēr visaugstākais rādītājs – 100 % – ir vienā vecuma grupā: visi vecākās paaudzes pārstāvji, kam ir 65 un vairāk gadu, ir izvēlējušies atbildi *nē*. Kopumā 11,5 % aptaujāto iedzīvotāju nezina atbildi uz šādu jautājumu, tikai 3 % respondentu ir atzīmējuši atbilžu variantu *jā*. Lielākais pozitīvo atbilžu skaits – 5% – ir divās vecuma grupās: 15–24 un 35–49 gadi.

Otrajā tabulā ir redzami atbilžu rezultāti, kas iegūti nākamajā anketēšanā Liepājā, aptaujājot jauniešu pārstāvjus vecumā no 15 līdz 25 un vairāk gadu (nepārsniedzot 30 gadu robežu). Kā zināms, jaunieši vieglāk uztver pārmaiņas dažādās dzīves jomās, arī valodā. Pieņemot, ka jaunieši plaši lieto vietniekvārdu *tu*, nav apstiprinājušās pētījuma prognozes, ka jaunākās paaudzes pārstāvju vidū tikai aptuveni puse respondentu varētu atzīt, ka ir nepieciešams oficiālais vietniekvārds *jūs*. Kopumā 83,3 %

respondentu ir negatīvi atbildējuši uz jautājumu *Vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda jūs, uzrunājot vienu personu?* Tas ir negaidīti augsts rādītājs, kas liecina, ka jauniešu viedoklis šajā jautājumā krasi neatšķiras no kurzemnieku vairākuma uzskatiem (sk. tabulu Nr. 1 un Nr. 2.1). 10 % jaunākās paaudzes liepājnieku ir norādījuši atbildi *nezinu*, tikai 6,7 % – ir atbildējuši pozitīvi. Salīdzinot ar iepriekšējās anketas rezultātiem, kur jauniešu viedoklis ir atspoguļots kopā ar citu vecuma grupu pārstāvju uzskatiem, šajā aptaujā apstiprinošo atbilžu procents ir nedaudz augstāks (sk. tabulu Nr. 1 un Nr. 2.1). Interesanti, ka atbilde *jā* nav norādīta visās sociālajās grupās. Jauniešu vidū 20 % zēnu vecumā no 15 līdz 18 gadiem un tikpat sieviešu vecumā no 19 līdz 24 gadiem ir gatavi atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu. Analizējot atbilžu rezultātus pēc sadalījuma pa pilsētām (sk. tabulu Nr. 2.2), vairāk jauniešu (6,7 %) Liepājā ir snieguši apstiprinošu atbildi uz šo jautājumu nekā Rīgā (5 %) un Jelgavā (3,4 %).

Pirmie uzrunas formu pētnieki sociolingvistikas vēsturē Rodžers Brauns un Alberts Gilmens, runājot par divu vienskaitļa otrās personas vietniekvārdu opozīciju angļu, franču, itāļu, spāņu un vācu valodā, *tu* un *jūs* ir nosaukuši par solidaritātes un varas vietniekvārdiem (plašāk sk. Brauns, Gilmens 2003). Gan priekšnieka un padotā, gan skolotāja un vidusskolēna, gan pasniedzēja un studenta saziņā ne vienmēr ir līdzvērtīgs šo vietniekvārdu lietojums. Dažkārt cilvēks ar augstāku sociālo statusu izmanto neformālo *tu*, bet saziņas partneris, kam ir zemāks sociālais statuss, viņu uzrunā ar cieņas pilno *jūs*. Jānorāda, ka šāda uzrunas formu asimetrija neveicina sadarbību, bet liecina par nevienlīdzīgu komunikāciju, kurā padotais, vidusskolēns vai students atrodas psiholoģiskajā pozīcijā “no apakšas”. Var pievienoties dekānes (35–49) teiktajam intervijā, ka “*students sagaida to pašu cieņu, ko viņš izrāda pasniedzējam*”. Arī studentu domrakstos ir pievērsta uzmanība šādām situācijām.

Studente (19–24) raksta: – *Nepieņemama man šķiet situācija, ja vadītājs savus darbiniekus uzrunā ar “tu”, bet darbinieki ir “lūgti” viņus pašus uzrunā ar “jūs”. Šāda asimetrija, ja vien vadītāja – darbinieka vecumu starpība nav ļoti liela un vadītājs nav izcila autoritāte, liecina par izteiktu varas distanci.*

Studente (19–24) raksta: – *Ja es, piemēram, profesoru uzrunāju ar “jūs”, es sagaidu pretī to pašu. Iespējams tas ir tāpēc, ka tad es jūtos līdzvērtīga, jūtu, ka pret mani ir nopietna attieksme.*

Par jauniešu saziņas pieredzi mācību iestādēs var spriest pēc atbildēm uz šādiem anketas jautājumiem *Kādu uzrunas formu jūs izvēlaties sarunā ar skolotāju/ pasniedzēju? Kāda uzrunas forma būtu jālieto skolotājam, -am/ pasniedzējam, -am, uzrunājot jūs?* Abos gadījumos tika piedāvāti trīs atbilžu varianti *jūs, tu, tu/ jūs*. Salīdzinot atbilžu rezultātus, ir redzama liela atšķirība – 71,7 % Liepājas jauniešu, vēršoties pie pedagoga, izmanto

vietniekvārdu *jūs*, bet tikai 23,3 % respondentu atzīst, ka skolotājam vai pasniedzējam būtu jālieto tāda pati pronomiņālā uzruna. Niecīga daļa aptaujāto (3,3 %) sarunā ar skolotāju vai pasniedzēju izvēlas neformālo *tu*, bet gandrīz desmitreiz vairāk jaunākās paaudzes liepājnieku (30,0 %) domā, ka pedagogam vajadzētu pie viņiem griezties ar vietniekvārdu *tu*. Lielāks skaits aptaujāto (46,7 %) pieļauj pārmaiņus izmantot vietniekvārdu *tu* vai *jūs* skolēna vai studenta uzrunāšanai nekā pedagoga uzrunāšanai (25,0 %). Autore jau iepriekš ir rakstījusi par vietniekvārdiem *tu* un *jūs* jauniešu vērtējumā (sk. Lauze 2002 a), tāpēc šeit tika akcentēts solidaritātes un varas aspekts.

Sociolingvistus vienmēr ir interesējis, kā tiek uzrunāts nepazīstams cilvēks publiskā vietā. Dažāda vecuma kurzemniekiem tika lūgts anketā atzīmēt, kā viņi vērstos pie svešinieka, ja redzētu, ka viņš ir aizmirsis veikalā lietussargu. Respondenti varēja izvēlēties vienu vai vairākas svešinieka dzimumam un vecumam atbilstošas formas piedāvātajā uzrunu sarakstā vai arī ierakstīt citu variantu. Tāpat kā raksta sākumā, izvēlēsimies vidējās paaudzes pārstāvjus – vīrieti un sievieti – vecumā no 35 līdz 49 gadiem. Vairums respondentu (140) ir norādījuši, ka, uzrunājot šāda vecuma nepazīstamu vīrieti, viņi izmantotu uzrunas formu *kungs!* Interesanti, ka sadalījums pēc dzimuma šajā gadījumā rāda, ka kopumā skaita ziņā aptaujātie vīrieši (70) un sievietes (70) ir atbildējuši vienādi. No biežuma viedokļa otrajā vietā ir atbilde *pircēj!* – minēta 21 reizi, trešajā vietā ir nosaukts cits variants 17 reizes. Jāpiebilst, ka vecākās paaudzes pārstāvji (9) lietotu vārdu savienojumu *jaunais cilvēks!*, bet jaunieši 4 reizes ir atzīmējuši lietvārda formu *onkulīt!* vai *onkuli!* (3 reizes). Desmit reizes ir dota atbilde *pilsoni!*, kaut gan tā nešķiet piemērota runas situācijai veikalā. Pēc Valentīnas Skujiņas domām, šo uzrunas formu latviešu valodā lieto galvenokārt ar dzelzceļa un citu transporta dienestu, kā arī ar tiesvedības iestādēm saistītos ziņojumos, dokumentos u.c.” (Skujiņa 1993, 14). Vēršoties pie šāda vecuma nepazīstamas sievietes, visbiežāk ir minēts lietvārds *kundze!* (117 reizes) vai tā deminutīvs *kundzīt!* (43 reizes). Vienāds atbilžu skaits (13) ir uzrunas formai *pircēja!* un atbildei *cits variants*. Domājot par citiem uzrunas veidiem, kas nebija piedāvāti anketā, Kurzemes iedzīvotāji visbiežāk ir norādījuši vietniekvārdu *jūs* (vienu pašu vai kopā ar pieklājības frāzēm) un variantu *cienītais!* // *cienītā!*. Kāds respondents (vīrietis (35–49)) vēlas iztikt ar neverbāliem līdzekļiem, anketā rakstot: – *Panākšu un uzsitīšu pa roku*.

Nobeigumā jāsecina, ka vienā rakstā nav iespējams daudzpusīgi atspoguļot, kā mēs viens otru uzrunājam. Citas atziņas, kas ir radušās minēto sociolingvistisko pētījumu gaitā un kas raksturo Kurzemes novada uzrunas tradīcijas mūsdienās, ir publicētas Liepājas Pedagoģijas akadēmijas zinātnisko rakstu krājumā “Vārds un tā pētīšanas aspekti” (sk. Lauze 2001; 2002 b).

Tabula Nr. 1. Vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu?
Kurzeme (sadalījums pa vecuma grupām)

Vecuma grupa	Atbildes %		
	Jā	Nē	Nezinu
15–24	5	85	10
25–34	2,5	80	17,5
35–49	5	87,5	7,5
50–64	2,5	75	22,5
65+	–	100	–
Kopā	3	85,5	11,5

Tabula Nr. 2. 1. Vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu?
Liepāja (sadalījums pa vecuma un dzimuma grupām)

Vecuma grupa	Atbildes %					
	Jā		Nē		Nezinu	
	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.
15–18	–	20	80	50	20	30
19–24	20	–	80	90	–	10
25–30	–	–	100	100	–	–
	6,7	6,7	86,6	80	6,7	13,3
Kopā	6,7		83,3		10	

Tabula Nr. 2. 2. Vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu?
(sadalījums pa pilsētām)

Pilsēta	Atbildes %		
	Jā	Nē	Nezinu
Rīga	5	78,3	16,7
Liepāja	6,7	81,7	11,6
Jelgava	3,4	88,3	8,3

Izmantotā literatūra

1. Brauns R., Gilmens A. (2003). Solidaritātes un varas vietniekvārdi // *Kentaurs XXI. Nr. 30*. Rīga: SIA "Minerva", 2003. 124.–147. lpp.
2. Endzelīns J., Mīlenbahs K. (1923). *Latviešu gramatika*. Otrs, pārstrādāts izdevums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab.izdevums, 1923.
3. Endzelīns J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
4. Ernstsone V. (2002). Uzrunas formas latviešu valodā dažādu kultūru kontekstā // *Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi. 1.daļa. "Valodas lingvistiskie aspekti". Daugavpils: Saule. 18.–22. lpp.
5. Kvašīte R., Čepaitiene G., Župerka K. (2003). Valodas un rakstniecības stilistikā savdabība kā tautas vēstures sekas (lietuviešu un latviešu paralēles)... // *Linguistica Lettica*. 12. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003. 105.–116. lpp.
6. Lasila S. (1994). *Jaunā zelta uzvedības grāmata*. Rīga: Sprīdītis, 1994.
7. Lauze L. (2001). Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 5. Liepāja: LiePA, 2001. 286.–295. lpp.
8. Lauze L. (2002 a). Vecuma atšķirības uzrunas lietojumā // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 6. Liepāja: LiePA, 2002. 434.–440. lpp.
9. Lauze L. (2002 b). Vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojums jauniešu vērtējumā // *Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi. 1.daļa. "Valodas lingvistiskie aspekti". Daugavpils: Saule. 29.–34. lpp.
10. Paegle Dz., Kušķis J. (1994). *Kā latvietis runā...* Rīga: Zvaigzne, 1994.
11. Siliņš K. (1990). *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.
12. Sīlis J. (1988). Uzrunas "biedri/ biedre[ne]" lietošanas problēmas // *Valodas aktualitātes–1987*. Rīga: Zinātne, 1988.
13. Skujiņa V. (1993). *Valsts valodas prasmei lietvedības dokumentos*. Rīga: SIA "Biznesa komplekss", 1993.
14. Skujiņa V. (1999). *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
15. Strelēvica D. (2003). Attieksme pret pielikuma ģenitīvu un tā lietojumu latviešu valodā // *Linguistica Lettica*. 12. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003. 48.–60. lpp.
16. Valdmanis J. (1999). *Tonis valodas lietojuma reģistrā* // *Linguistica Lettica*. 5. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999. 180.–185. lpp.